

УДК 373.3(477.44) "18"

Надія Романівна ОПУШКО,
*аспірантка кафедри педагогіки Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця*

ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається організація створення системи початкової освіти на території Поділля в першій половині ХІХ ст.; аналізуються основні завдання, що ставились перед закладами зазначеного типу в наданні навчальних послуг.

Ключові слова: *католицькі ордени, конквіти, василіанські школи, приходські училища, комісії равнів.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Налагодження системи освіти починається з найнижчої, початкової ланки, адже саме вона забезпечує не лише елементарні знання, а й подальший розвиток особистості в суспільстві. Саме тому правильна організація та розгалужена мережа початкових навчальних закладів сприяє поширенню грамотності серед населення.

Безперечно, це питання є актуальним в різні історичні періоди, не винятком стала і перша половина ХІХ ст., у час, коли більшість населення держави була малограмотною, а вектор економічного розвитку держави був спрямований на розвиток промисловості, де вимагалась грамотна та кваліфікована робоча сила. Навчання в гімназіях та університетах було недоступним для більшості населення регіону, особливо для селян, тому єдиним джерелом знань для них були саме початкові заклади освіти, які створювались при монастирях, церквах або за рахунок меценатської допомоги.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Дослідження архівних матеріалів надає змогу визначити ступінь організованості початкової освіти на території Подільської губернії першої половини XIX ст., а також основні методичні концепції, що були закладені у навчальних планах.

Мета статті – дослідити стан організації початкової освіти на території Поділля в першій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початкове навчання починалось у навчальних закладах при монастирях, як православних, так і католицьких. Серед католицьких орденів, які займались просвітницькою діяльністю на території губернії, помітну роль відігравали єзуїти та василіани. Так, школи василіанського ордену існували в Барі, Шаргороді та Кам'янці-Подільському. Крім того, Вінницький монастир опікувався місцевою окружною школою, василіани Макіївського монастиря викладали в місцевій латинській школі, а Сатанівський монастир мав власну школу риторики. Такі школи створювались згідно з рішенням Замойського собору 1720 р., за яким при кожному монастиреві, що налічував понад дванадцять ченців, мала функціонувати богословська школа, де могли навчатися також представники світського духовенства [7, с. 239–240].

Як зазначає Б. Хіхляч, більшість учнів, звичайно, походили із шляхетських родин, проте були тут і сини священників, міщан різних національностей. У 1810 р. Барська василіанська школа налічувала 641 учня, у 1814 р. – 758, а у 1819 р. – 575 осіб. У таких школах не існувало обмеження щодо релігійного віросповідання, так у 1821 р. з 477 учнів римо-католиками вважали себе 417 осіб, православними – 37, уніатами – 23 [7, с. 241].

Особливістю цих шкіл були конквіти – пансіони, де мешкали діти заможних і знатних батьків. Окрім основних предметів, у навчальному процесі брали участь спеціально запрошені з-за кордону світські вчителі, які викладали музику, танці та фехтування. Навчання було побудовано таким чином, що заможні учні мали змогу, за бажанням продовжити освіту за кордоном, а ті, хто не міг собі цього дозволити, могли залишатись на посадах репетиторів-вихователів молодших класів [7, с. 242]. Отже, відбувалась своєрідна підготовка робочих кадрів для таких шкіл. Тут викладались латинська, польська та французька мови, поезія, риторика, те-

оретична та практична геометрія, алгебра, географія, історія, філософія. Програма василіанських шкіл до реформ Едукаційної комісії передбачала вивчення предметів у п'яти класах, по закінченні яких був шостий, так звана філософська або теологічна студія. Курс філософії складався з логіки, фізики та метафізики Арістотеля. У курсі метафізики подавалися елементи етики і психології, у курсі фізики – математики, астрономії, біології. У богословському ж класі вивчалися такі предмети, як богослов'я, канонічне право та єврейська мова [7, с. 242].

Після реформування Едукаційної комісії почалося складання детальних програм викладання предметів інструкцій для керівництва та вчителів, визначено було внутрішню організацію кожного навчального закладу. У шестикласних школах (такою, наприклад, була Барська) у першому та другому класах вчитель викладав учням відразу всі предмети, визначені програмою, а починаючи з третього – були особливі вчителі з кожного предмета. Вони брали під своє керівництво учнів та проходили повний курс науки, закінчуючи його в останньому, шостому класі. Така собі своєрідна сучасна система освіти в основній та старшій школі. На вчителя історії та права покладалось також викладання в старших класах Закону Божого [7, с. 242].

Спираючись на дослідження того ж таки Б. Хіхлача, ми дізнаємось, що приймалось рішення про те, щоб провести оновлення навчальної програми за рахунок викладання основ природничих наук – математики, хімії, фізики, а також права й економіки; запроваджувалось навчання польською мовою, упроваджувалося обов'язкове фізичне виховання. Так, наприклад у Барській василіанській школі вивчалися Закон Божий, польська мова та література; математичні науки (арифметика, геометрія, алгебра), географію вивчали в перших двох класах; фізичні науки, куди входили природознавча історія, механічна та астрономічна географія, фізика з детальним викладом вчення про світ, а також хімія в шостому класі; історичні науки (римська, грецька, польська та почасти російська історія) та право (природниче (4 клас), цивільне (5 клас), а також політична економія Адама Сміта (6 клас). Крім того, учні школи займалися також малюванням та музикою [7, с. 243].

Задля забезпечення викладачами таких шкіл 18 липня 1803 р. імператор Олександр I підписав указ на створення у Віленському університеті головної семінарії, для священників римо-католицького віросповідання Могилевської, Віленської, Луцької, Кам'янець-Подільської та Мінської єпархій, і для священників римсько-уніатського віросповідання вказаних єпархій [1, арк. 29]. На утримання цього навчального закладу щороку виділялось 15 тис. руб. сріблом. Ці гроші мали стягуватись з усіх монастирів, окрім єзуїтів, піаріїв, місіонерів ордену св. Вікентія, братів Милосердя; серед жіночих монастирів звільнялись від уплати такої суми візитки та Сестри Милосердя.

Незважаючи на те що Подільська губернія входила до складу Російської імперії, політика в освіті якої була категоричною щодо існування польських католицьких навчальних закладів, проте Барська василіанська школа, єдина на території Поділля, проіснувала до 1832 року і користувалась великою популярністю серед різних верств населення.

Після польського повстання 1830–1831 рр., з подання міністра народної освіти попечителю Київського навчального округу, приходські училища Подільської губернії, які утримувались за рахунок римо-католицького та уніатського духовенства, вимагались реорганізувати. Замість них були школи для викладання російської граматики, православного катехізису та арифметики при церквах греко-російського віросповідання, керували цими школами православні священники. Ця політика проводилась для того, щоб якомога швидше зменшити, а згодом й зовсім ліквідувати вплив католицької церкви в регіоні [2, арк. 5].

Навчальна мета шкіл католицьких орденів полягала у тому, аби забезпечити учнів знаннями з різних наук, причому ці знання мали бути різнопланові, спрямовані на всебічний розвиток особистості, а також на становлення його в колах шляхетської інтелігенції. Аналізуючи зміст навчання вказаних шкіл, важко їх віднести до закладів початкової освіти, адже частково він відповідає змісту навчання повітових училищ. Проте, зважаючи на те, що школи створювались при монастирях та першочерговим їх завданням було вивчення богословських наук, що було характерним і для приходських православних шкіл, ми віднесли даний тип навчальних закладів до початкової освіти.

Російський уряд намагався підтримувати освіту національних меншин, зокрема, найбільш численної національної групи в губернії – євреїв. Згідно з наказом міністра народної освіти та Положеннями від 1804 та 1835 рр., наказано було допускати юнаків іудейського віросповідання в загальні навчальні заклади імперії, але, на жаль, дане розпорядження виконувалось не повною мірою, а іноді й взагалі не виконувалось. Тому було прийнято рішення створювати комісії равинів, які б слідкували за створенням єврейських навчальних закладів. Так, у 1844 р. така комісія була утворена в м. Кам'янець-Подільський [3, акр. 3, 37].

Окрім дозволу на навчання єврейських юнаків в християнських навчальних закладах, йшла робота над створенням єврейських училищ двох типів: початкового або першого розряду, які б відповідали приходським православним училищам, та другого розряду, де навчальний курс відповідав обсягу повітового училища. Такі школи відкривались у Кам'янці-Подільському, Барі, Копайгороді Могилівського повіту, Дунаївцях, Браїлові, саме в ці міста видавались дозволи на утримання хедерів – початкових шкіл [3, акр. 129–140].

Що ж стосується православних церковнопарафіяльних шкіл, то як початкова ланка народної освіти програма викладання у них поступалась школам католицьких орденів. Російська влада на Правобережжі активно боролася з польськими впливами, що зокрема знаходило свій вияв у заміні місцевого польського чиновництва “руським елементом”, тобто українськими писарями. Для реалізації цього аспекту національної політики створювались спеціальні школи для підготовки чиновників православного віросповідання.

Протягом 1832–1833 рр. ХІХ ст. російська влада стала відкривати так звані парафіяльні училища, котрі до приходу та церкви мали мінімальне відношення. Це були не церковні, а власне державні заклади, котрі відкривалися Міністерством народної освіти і ним же фінансувалися. Навіть у офіційній документації такі заклади нерідко називали “писарськими училищами”. “Приходськими” ж вони іменувалися лише тому, що в умовах відсутності професійних педагогів у них часом викладали священно- та церковнослужителі. Служителі церкви не особливо прагнули працювати в цих навчальних закладах і тому роль педагогів виконували

солдати у відставці, особи, які мали хоча б середню освіту, писарі. Укази Святійшого Синоду 1836 та 1837 рр. зобов'язували православне духовенство відкривати церковнопарафіяльні школи. Це стосувалося лише державних маєтностей, яких на Правобережжі було порівняно небагато [8].

Термін навчання в таких школах складав 1 рік. Дітей навчали читати, писати, виконувати елементарні математичні дії, обов'язковим було вивчення Закону Божого. На утримання цих шкіл уряд коштів не виділяв. Тому в 1820-х роках у деяких місцевостях виникають ланкастерські школи. За наявності від 60 до 120 учнів і одного вчителя доводилось вдаватись до системи взаємного навчання.

Училища, в яких використовувався метод взаємного навчання, працювали за особливими правилами як у викладанні, так і в зарахуванні учнів на навчання. В училищах, де використовувався звичайний метод навчання, зарахування учнів на навчання відбувався лише раз на рік під час відкриття класу [6].

8 листопада 1845 р. у світ вийшли Правила для приходських училищ Київської, Волинської та Подільської губерній. У цьому документі зазначалось, що засновники цих навчальних закладів повинні забезпечити при кожному з них законовчителя з місцевих священиків. Що ж стосується законовчителя римо-католицького віросповідання, то він мав утверджуватись за попереднім узгодженням із губернатором регіону. Оплата праці нараховувалась на одного учителя, а потім ділилась навпіл [6].

Існував чітко регламентований порядок відкриття приходських училищ, ті поміщики та міські товариства, які бажають заснувати такий навчальний заклад, мають звернутися за дозволом до штатного наглядача училищ їх повіту, який у свою чергу представляє свої пропозиції з цього питання губернському директору училищ. У тих повітах, де не було повітового училища, прохання мали подаватись безпосередньо губернському директору училищ. Директор і губернатор складають свій висновок на затвердження попечителю навчального округу, який повідомляє про відкриття приходського училища безпосередньо до Міністерства народної освіти [6]. У поміщицьких володіннях приходські училища віддавались у керівництво поміщиків.

Відповідно до аналізу архівних джерел маємо інформацію, що на території Поділля діяли такі приходські училища:

Вінницький повіт – училище на Мізяківських Хуторах, де керував священник А. Новицький;

Летичівський повіт – с. Гремячка, на посаді учителя та керуючого був священник Антоній Сташковський;

Ямпільський повіт утримував приходське училище в м. Стара Мурафа, де вчителював священник В. Людкевич;

Гайсинський повіт – с. Кисляки, в Ольгопільському повіті було два приходських училища у м. Піщанка (священник Я. Белінський) та с. Луп (священник В. Ніколявський);

с. Чарно Балтського повіту – вчителював священник Сварчевський;

с. Струга Ушицького повіту – священник О. Левицький [3, арк. 6].

А за даними Ю. Сіцінського, станом на середину XIX ст. у 9 повітах губернії діяло в середньому 4 приходських училища на повіт, проте найбільше їх було в Балтському повіті – 9 навчальних закладів. Відповідно до його досліджень доходимо до висновку, що переважна більшість церковно-парафіяльних шкіл були утворені саме в середині XIX ст. і проіснували до 70-х років [8].

Навчальною частиною приходського училища керував учитель, а де їх було більше одного – тоді той, кому це було доручено директором, і був залежним безпосередньо від штатного наглядача училищ того ж чи найближчого повіту. Приходське училище підпорядковувалось безпосередньо директору, у тому випадку, якщо вони знаходяться в одному місті з гімназією, якщо немає там повітового училища.

У приходських училищах мали право навчатися як хлопчики, так і дівчатка усіх прошарків населення, не молодше 8 років, а дівчатка – не старше 11 років. Від учнів не вимагається жодної оплати та попередніх відомостей.

Серед контингенту, який навчався в приходських училищах, були переважно дворяни православного віросповідання. Як ось, наприклад, дані з персональних відомостей учнів Кам'янець-Подільського приходського училища, табл. 1 [4, арк. 167].

Таблиця 1

**Відомість про учнів Кам'янецького приходського
училища (станом на 1836 р.)**

	Чоловіків	Жінок
За походженням		
Дворяни	26	1
Духовенство	1	–
Купецтво	2	–
Козаки, колоністи, селяни	6	–
Міщани	47	–
Євреї	1	–
Іноземці	–	–
За віросповіданням		
Православні	57	1
Римо-католики	25	–
Євреї	1	–

У Правилах від 8 листопада 1845 р. було визначено також перелік предметів та порядок їх викладання у приходських училищах, а саме:

- 1) Закон Божий, за Коротким Катехізисом і Священною історією;
- 2) читання за церковними та світськими книгами, а також за рукописами;
- 3) чистописання;
- 4) чотири перші дії арифметики, а в жіночих школах – рукоділля, за бажанням засновників [6].

У тих містах, де серед населення переважна кількість були ремісники, у приходських училищах могли створювати другий клас для викладання деяких предметів, які викладались за планом в молодшому класі повітового училища [6]. У таких приходських училищах навчання було увесь рік, окрім звичайної літньої вакації, для якої відводилось від 6 тижнів до 2 місяців, термін залежав від регіональних особливостей, і завжди з дозволу губернського директора училищ. В інших училищах, які знаходились у поміщицьких маєтках, навчання теж могло продовжуватись весь рік, за винятком літніх місяців, але зазвичай воно починалось 1 жовтня і тривало максимум до 1 квітня [6].

Навчання в приходських училищах проводилось по 4 години щоденно, крім неділі та святкових днів. Проте, спираючись на архівні свідоцтва, зокрема про данні, що наведенні в таблиці 2, ми бачимо, що навчання велось по 5 годин кожного дня.

Таблиця 2

Розклад уроків Приворотського училища Подільської губернії

У першому класі	поне-ділок	вівто-рок	середа	четвер	п'ят-ниця	субота
Зранку						
Читання російською та слов'янською мовами	9, 10, 11	9, 10, 11	9, 10, 11	9, 10, 11	9, 10, 11	9, 10, 11
Після обіду						
Чистописання за друкованими російськими рукописами	3, 4	–	3, 4	–	3, 4	–
Співи	–	3, 4	–	3, 4	–	–
У другому класі						
Зранку						
Арифметика	9, 10	–	–	9, 10	–	–
Російська граматики	–	9, 10	9, 10	–	9, 10	–
Читання церковних та світських книг	11	11	11	11	11	–
Скорочений катехізис	–	–	–	–	–	9, 10
Після обіду						
Чистописання	3, 4	–	3, 4	–	3, 4	–
Співи	–	3, 4	–	3, 4	–	–

Розподіл навчальних годин протягом дня залишався на розсуд керівництва училищ і затверджувався директором, який брав до уваги господарську зайнятість мешканців регіону. Учителю, з дозволу поміщика, міг іноді і під час польових робіт збирати учнів для повторення вивченого матеріалу [6].

Викладання усіх предметів, які були призначенні для приходських училищ, повинно було завершуватись у відведений розкладом навчаль-

них курсів час. Перед літніми канікулами відбувалися екзамени, які проводились в присутності батьків, родичів та інших бажаючих. Про результати навчання та іспитів заоновчитель та вчитель повідомляли повітового наглядача [6].

Міністерством освіти укладались навчальні плани для роботи приходських училищ. Так, наведемо погодинну сітку предметів на навчальний рік у табл. 3 [6].

Таблиця 3

Таблиця розподілу навчальних годин для приходських училищ

Навчальні предмети	Кількість уроків на тиждень	Кількість годин на тиждень
Закон Божий	2 (по 1½ год.)	3 год
Читання друкованих книг і рукописів	6 (по 1 год)	6 год
Чистописання	4 (по 1½ год)	6 год
Письмо під диктовку	1 урок	1 год
Арифметика	4 (по 1½ год)	6 год
Практичні вправи без використання книг	4 (по 1½ год)	2 год
Усього	Уроків	21
	Годин	24

Навчання проводилось шість днів на тиждень у дві зміни, по три години зранку і дві – по обіді (табл. 2) [5, арк. 19].

Висновки. Отже, як бачимо, початкова освіта в навчальних закладах при монастирях та приходських училищах була різноплановою. Рівень знань, який подавався, наприклад, у монастирських школах католицького віросповідання був на рівень вищим, ніж серед православних шкіл. На це впливало кілька об'єктивних чинників, по-перше, школи католицьких орденів добре фінансувались, що дозволяло їм розширювати свої навчальні можливості; по-друге, серед учнів таких шкіл переважали діти заможних верств населення, які мали змогу оплачувати освіту.

З усього викладеного вище матеріалу, зважаючи на національну та релігійну особливість регіону, відкривались навчальні заклади для національних меншин, які у великій кількості населяли регіон, зокрема

йдеться про відкриття шкіл для навчання юнаків єврейського походження. Хоч історія функціонування цих шкіл припадає на завершення досліджуваного періоду, проте етапи організації мережі вказаних навчальних закладів варте дослідницької уваги.

Що ж стосується приходських училищ, то в них мали змогу навчатися діти різних верств населення від дворян до селян. Предмети, що викладалися в таких навчальних закладах, давали початкові знання, які дозволяли учням здобувати освіту в навчальних закладах вищого ступеня, а також працювати та виконувати елементарні виробничі функції. Мережа приходських навчальних закладів не охоплювала усі населені пункти повітів губернії.

Список використаної літератури

1. Акт подтверждения и устав императорского университета (1831) // Державний архів Вінницької області. – Д. – 844. – оп. 1. – спр. 153. – 155 л.
2. Об устройстве Каменец-Подольской губернской гимназии (1832–1833) // Державний архів Хмельницької області. Д. 67. оп. 1. спр. 4.
3. Справа про відкриття в Подільській губернії єврейських училищ // Державний архів Хмельницької області. Д. 67. оп. 1. спр. 52. Справа про відкриття в Подільській губернії єврейських училищ. – 322 л.
4. Ведомости и сведения о состоянии учебных заведений подведомственных дирекций (1837–1840) // Державний архів Хмельницької області. – Д. 67. – оп. 1. – спр. 9. – 48 л.
5. Предписание правления Санктпетербургской духовной академии по Киевскому округу о составлении учебных планов на 1817 учебный год, о снабжении учениками... Списки учителей уездных приходских училищ // Державний архів Хмельницької області. – Д. 64. – оп. 1. – спр. 1. – 55 л.
6. Правила для приходских училищ Киевской, Волынской и Подольской губерний (8 ноября 1845 г. на 3 года) // Журнал Министерства народного просвещения. – 1846. – т. 49.
7. Хіхляч Б. М. Василянські школи на Поділлі : становлення, діяльність ліквідація (XVIII – перша третина XIX ст.) / Б. М. Хіхляч // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 10 : Матеріали шостого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. – С. 239–248.

8. Приходы и церкви Подольской епархии [Текст] / под ред. Е. Сицинского. – Б. Церква : Вид. О. Пшонківський, 2009. – 996 с.

9. Національна політика Російської імперії в галузі церковнопарафіяльного шкільництва Подільської єпархії [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=7178&chapter=1> (назва з екрану).

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Акімова О. В.

Стаття надійшла дисертація 22.10.2014.

Опушко Н. Р. Организация начального образования на территории Подолья в первой половине XIX века

В статье рассматривается организация создания системы начального образования на территории Подолья в первой половине XIX в.; анализируются основные задачи, которые определялись перед заведениями указанного типа в предоставлении образовательных услуг.

Ключевые слова: *католические ордена, конквиты, василианские школы, приходские училища, комиссии раввинов.*

Opushko N. R. Organization of initial education in Podillya in the first half of XIX century

The process of setting up of the education begins with primary school that provides not only basic knowledge but the further development of the individual with in society as well. Proper organization and an extensive net work of primary educational establishments promote literacy among the population.

In the first half of the nineteenth century, during the time when most of population of a state was illiterate, and the vector of economic development was a aimed at the development of industry, where the competent and skilled work for was required, the creating of primary educational establishments was an important goal for government policy. Education in schools and universities was not available for most population of every region, especially for the peasants, so the only source of knowledge for them was those primary educational institutions that were created in monasteries, churches or through philanthropic support.

In the proposed research it is determined that primary education in educational establishments in monasteries and parish school was diverse. The curriculum in the monastic schools of the Catholic religion was a level higher than in the Orthodox schools.

The article analyzes the policy in the area of education in Podilla, it is about education for national minorities who in large quantities in habited there gion. Al though the history off unctioning of these schools is in complete studied period, but the restages for gaining a network of educational institutions worth there search attention.

The content of educational load, subjects that were taught in these educational establishment sand gave basic knowledge that all owed student stoget education in educational institution so higher degree, and to work and perform basic the production functions are considered.

Keywords: *Catholic orders, konkvity, Basilian schools, parochial schools, the commission on of rabbis.*